Islamic Maaref University

Scientific Journal **Commentary Studies**

Vol. 15, Spring 2024, No. 57

The temporal extent and the place of the descent of angels and spirit in the night of Qadr in Shia and Sunni interpretations

Mohammadali Tajari[1] / Tahereh Rahimipour[2]

1. Associate Professor Department of Quranic and Hadith Sciences, University of Qom, Qom, Iran. (corresponding author)
tajari@qom.ac.ir
2. Master's degree in Qur'anic and Hadith Sciences, Narrative interpretation, University of Qom, Qom, Iran.
tahereh.rahimipour@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article **Received:** 2023.10.27 **Accepted:** 2024.05.13	"The Night of Qadr is one of the most significant Quranic teachings. This article, using a descriptive-analytical method, examines the temporal extent, place of descent, and the descent of angels and the Spirit on the Night of Qadr from the perspective of both Sunni and Shia interpretations." The primary focus of this research is on whether or not Laylat al-Qadr (Night of Qadr) existed before Islam, and whether it continued after the Prophet's demise. Additionally, the research aims to clarify the specific location where the angels and the spirit descend during Laylat al-Qadr. The answer to this question, in addition to specifying the temporal extent of Laylat al-Qadr (Night of Qadr), clarifies the position of divine proofs (Hujjat Allah). According to the research findings, contrary to the belief of some interpreters, Laylat al-Qadr is not exclusive to the era of the Prophet Muhammad; "rather, it existed before Islam and will continue until the Day of Judgment every year in the month of Ramadan." After the Prophet's demise, angels and the spirit descend during Laylat al-Qadr upon the perfect human, namely the Infallible Imam, who is spiritually close to the horizon of prophethood and the source of revelation and inspiration.
Keywords	Night of Qadr, Place of Descent of Angels, Laylat al-Qadr, Abode of the Spirit, Descent of the Soul.
Cite this article:	Tajari1, M.A. & Rahimipour, T. (2024). The temporal extent and the place of the descent of angels and spirit in the night of Qadr in Shia and Sunni interpretations. *Scientific Journal Commentary Studies*. 15(1), 47-74. DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.41
DOI:	https://doi.org/10.22034/15.57.41
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Laylat al-Qadr is one of the most important teachings of the Quran and, according to the verses, occurs in the blessed month of Ramadan. It is called the Night of Power because of its exalted status. The primary objective of this research is to investigate the existence or non-existence of Laylat al-Qadr before Islam, and its continuity or discontinuation after the Prophet's demise. Furthermore, the research aims to clarify the exact location where angels and the spirit descend during Laylat al-Qadr. The answers to these issues not only clarify the timeframe of Laylat al-Qadr, but also illuminate the status of the Divine Proofs (Hujjahs). It seems that the Night of Power, contrary to some claims, existed in previous nations and occurred every year in Ramadan during the Prophet's time, and has continued since then until the Day of Judgment, serving as the place of descent of angels and the spirit, the holy spirit of God's proof in every age. Various interpretations have been presented in commentaries regarding this matter, which, due to its significance, has been examined in this article and the most preferred opinion has been substantiated.

Methodology

This article employs a descriptive-analytical-critical approach to examine the temporal extent of Laylat al-Qadr, as well as the place of descent and gathering of angels and the spirit on that night, from the perspectives of both Sunni and Shia exegetes. To this end, the most important interpretations of both Sunni and Shia scholars, along with other relevant sources, were consulted. The viewpoints presented in these sources were extracted, , and critically analyzed. Ultimately, the opinions that were supported by the most compelling evidence were selected and reinforced.

Discussion

There are two main viewpoints regarding the existence of Laylat al-Qadr (Night of Power) before Islam: Some interpreters deny its existence before Islam and consider it a special blessing from God bestowed upon the Islamic nation. They cite weak and justifiable hadiths to support their claim. On the other hand, a different group believes that Laylat al-Qadr existed even before Islam and its significance was elevated with the revelation of the Quran. This view is supported by various hadiths, logical reasoning, and scholarly consensus. Both Sunni and Shia scholars agree that Laylat al-Qadr existed during the time of the Prophet and that the Quran was revealed on this night. However, there is a divergence of opinion among Sunni scholars, unlike their Shia counterparts, regarding whether Laylat al-Qadr occurred only once during the Prophet's lifetime or was a recurring event each year. Both the Quran and hadith provide evidence to support this view. However, regarding the continuity of Laylat al-Qadr after the Prophet's demise, there is a divergence of opinion among Sunni scholars. Some deny its continuation, while others, along with the majority of Shia scholars, affirm its occurrence. Quranic verses, hadiths, and rational arguments also support the latter view. According to reliable narrations, Shia scholars believe that the descent of angels and the spirit on the Night of Power occurred upon the Prophet during his lifetime and, subsequently, upon the vessel of the divine authority after him. In contrast to the majority of Sunni exegetes, a small group of Sunni scholars have mentioned the descent and manifestation of angels and the spirit on the Night of Power upon the perfect human being, who was the Prophet during the time of the Quran's revelation.

Conclusion

1. The Night of Decree, which is the night of determining, separating, and interpreting matters, has existed since the beginning of human creation and, contrary to the belief of some, is not exclusive to the Islamic nation
2. The Night of Decree was an annual occurrence during the Prophet's time, contrary to the belief of some that it happened only once.
3. Decree continued and occurs every year until the end of creation. The claim that the Night of Decree ended with the passing of the Islamic Prophet contradicts the Quranic, narrative, and rational evidences
4. Decree ceased after the Prophet's time to Shia is unfounded , and Shia interpretations do not support such a belief.
5. According to Shia and some Sunni scholars, during the Prophet's time, the destination of angels and the spirit on the Night of Decree was the sacred presence of the Prophet. After the Prophet, according to Shia belief, it is the sacred presence of the Imam of each age. This belief is supported by Quranic, narrative, rational, and mystical evidences.

References

- Holly Quran.
- Al- Tha'albi, Ahmad bin Muhammad (2001). *Al-Kashaf wa al-Bayan,* Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Al-Majlisi, Muhammad Baqer (1983). *Mirʾāt al-ʿuqūl fī sharḥ akhbār ʾāl al-rasūl,* Tehran: Dār al-kutub al-islāmiyyah. [In Arabic]
- Al-Majlisi, Muhammad Baqer (n.d.). *Biḥār al-anwār al-jāmiʿah li-durar akhbār al-ʾimmah al-aṭhār,* Beirut: Dār Iḥyāʾ al-turāth al-‘Arabī. [In Arabic]
- Al-Qurtubi, Muhammad bin Ahmad (1985). *Al-Jamiʿ li-aḥkām al-Qurʾān*, Tehran: Nasser Khosrow. [In Arabic]
- Al-Razi, Sharif (2000). *Nahj al-Balagha*, translated by Mohammad Dashti. Qom: Mashhur. [In Persian]
- Alusi, Mahmoud bin ‘Abd Allā (1994). *Rūḥ al-Ma‘ānī fī Tafsīr al-Qur’ān al-‘Azīm wa al-Sab‘ al-Mathānī,* Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah, Muhammad ‘Ali Bayzoun Publications. [In Arabic]
- Ashkuri, Muhammad bin Ali (1994). *Tafsīr-e Sharaf Lāhijī,* Corrected by Jalāl al-Dīn Muhaddith. Tehran: Daftar-e Nashr-e Dad. [In Arabic]
- Astarabadi, Ali (1988). *Ta’wil al-Ayat al-Zahira fi Fada’il al-‘Atrat al-Tahira*, Corrected by Hossein Vali. Qom: Islamic Publications Institute. [In Arabic]
- Baqawi, Hossein bin Masoud (1999). *Ma'alim al-Tanzil,* researched by Mahdi Abdul al-Razzaq. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Bursawi, Ismail bin Mustafa (n.d.). *Rūḥ al-Bayān fī Tafsīr al-Qur’ān,* Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Faḍl Allāh, Seyyed Mohammad Hossein (1998). *Min wahy al-Qur'ān*, Beirut: Dar al-Malak. [In Arabic]
- Hassanzadeh Amoli, Hassan (1997). *Mamed al-hemm dar sharh fusus al-hikam,* Translated by Mohammad Hossein Naeiji. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Ibn ‘Ashur, Muhammad Tahir (1999). *Al-Tahrir wa al-Tanwir*. Beirut: Arab History Institute. [In Arabic]

- Ibn Kathir, Ismail bin Omar (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'Azim,* Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, Muhammad 'Ali Bayzoun Publications. [In Arabic]
- Ibn Tawus, Ali bin Musa (1988). *Iqbal al-amal,* Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya. [In Arabic]
- Jafarian, Rasool (1999). *History of Shiism in Iran,* Tehran: Nashr Elm. [In Persian]
- Khazzaz Qomi, Ali bin Muhammad (1980). *Kifayat al-Athar,* Qom: Bidar. [In Arabic]
- Kulaini Muhammad bin Yaqoob (1986). *Al-Kāfi,* Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Kulaini Muhammad bin Yaqoob (1990). *Uṣūl al-Kāfi*, translated by Seyyed Javad Mostafavi. Tehran: Islamiyyah 'Ilmiyyah Bookstore. [In Persian]
- Kulaini Muhammad bin Yaqoob (2018). Uṣūl al-Kāfi, translated by Professor Hossein Ansariyan. Qom: Dar al-'Irfan. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser & colleagues (1992). *Tafsir Nemuneh,* Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya. [In Persian]
- Maliki Mianji, Mohammad Baqer (1993). *Manahj al-Bayan fi Tafsir al-Quran*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]
- Marāghi, Ahmad Mostafa (n.d.). *Tafsīr al-Marāghi,* Beirut: Dār al-fikr. [In Arabic]
- Mi'badi, Ahmad bin Muhammad. (1991). *Kashf al-asrar wa 'adda al-abrār,* (Known as the commentary of Khwaja Abdullah Ansari). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Muhammadi Rayshahri, Muhammad (2004). *Māh-e Khodā: Pazhuheshi jāmiʿ darbareh māh-e mubārak-e Ramazān az naẓar-e Qurʾān va ḥadīth* [The month of God: A comprehensive study of the blessed month of Ramadan from the perspective of the Qur'an and Hadith], With the cooperation of Rasool ofoqi & Javad Moḥaddethi, Translator. Qom: Dār al-ḥadīth. [In Persian]
- Mutaharri, Morteza (2005). *Majmuʿeh-ye āthār, Āshnāʾī ba Qurʾān* (Vols. 10-14). Tehran: Sadrā. [In Persian]
- Nuway, Abuzkaria Mohi al-Din Yahya bin Sharaf (1972). *Al-Minhaj sharh sahih Muslim ibn al-Hajjaj,* Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Qasimi, Jamaluddin (1997). *Mahasin al-ta'wil,* The research of Mohammad Bassel al-'Uyun al-Suwd. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah, Munshurat Muhammad 'Ali Baydun. [In Arabic]
- Qomi, Ali bin Ibrahim (1984). *Tafsir al-Qomi,* researched by Tayyab Mousavi Jazairi's. Qom: Dar al-Kitab. [In Arabic]
- Razi, Abulfatuh Hossein bin Ali (1987). *Rauz al- Jinnan wa Ruh al- Jannan fi Tafsir al-Qur'an,* Mashhad: Astan Qods Razavi Islamic Research Foundation. [In Arabic]
- Razi, Fakhruddin Muhammad bin Omar (1999). *Al-Tafsir al-Kabir / Miftah al-Ghayb,* Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Saduq (Ibn Babawayh), Muhammad bin Ali (1966*). 'Illal al-Shara'i',* Qom: Davari Bookstore. [In Arabic]
- Saduq (Ibn Babawayh), Muhammad bin Ali (1985). *Thawab al-A'mal wa 'Uqab al-A'mal*. Qom: Dar al-Sharif al-Radi. [In Arabic]
- Saduq (Ibn Babawayh), Muhammad bin Ali (1992). *Kitab Man La Yahduruhu al-Faqih,* Investigation and correction by Ali Akbar Ghaffari. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]

- Saffar Qomi, Muhammad bin Hasan (1983*). Basair al-Darajat fi Fadha'il Aal Muhammad,* Investigation and correction by Mohsen bin Abbas Ali Koochebaqi. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. [In Arabic]
- Siyuti, Jalal al-Din (1983). *Al-Durr al-Manthur fi al-Tafsir bil-Ma'thur.* Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. [In Arabic]
- Tabarani, Sulaiman bin Ahmad (2008). *Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir al-Quran al-Azim,* Jordan - Irbid: Dar al-Kitab al-Thaqafi. [In Arabic]
- Tabari, Muhammad bin Jarir (1991). *Jamiʿ al-bayān fī tafsīr al-Qurʾān,* Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran,* translated by Mohammad Baqer Mousavi. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- Tabresi, Ahmad bin Ali (1982). *Al-ihtijāj ʻalā ahl al-lijjāj,* Research and correction by Mohammad Baqer Khurasan. Mashhad: Morteza Publishing House. [In Arabic]
- Tabresi, Fazl bin Hasan (1993). *Majmaʻ al-bayān liʻulūm al-Qurʾān*, Research and correction by Fazlollah Yazidi Tabatabaei and Seyyed Hashem Rasouli Mahalati. Tehran: Nasser Khosrow. [In Arabic]
- Tabresi, Fazl bin Hasan (n.d.). *Majmaʻ al-bayān liʻulūm al-Qurʾān,* Translated by Hossein Nouri Hamedani, researched by Mohammad Mufttah. Tehran: Farahani. [In Persian]
- Taleqani, Seyyed Mahmoud (1983). *Partoyi az Quran,* Tehran: Sarmayeh-e Sahami Enteshar. [In Persian]
- Tayyeb, Abdul Hossein (1990). *Aṭyab al-bayān fī tafsīr al-Qurʾān,* Tehran: Islam. [In Arabic]

مجلة دراسات تفسيرية

جامعة المعارف الإسلامية

السنة ١٥ / ربيع عام ١٤٤٥ / العدد ٥٧

المدي الزمنى وموضع نزول الملائكة والروح فى ليلة القدر فى تفاسير الفرقين

محمدعلي تجري[١] / طاهره رحيمي پور[٢]

١. استاذ مشارك في قسم معارف القرآن و الحديث، جامعة قم، قم، ايران (الكاتب المسؤول).

tajari@qom.ac.ir

٢. خريجة الماجستير في قسم معارف القرآن و الحديث، فرع التفسير الأثري، جامعة قم، قم، ايران.

tahereh.rahimipour@gmail.com

معلومات المادة	ملخّص البحث
نوع المقال: بحث **تاريخ الاستلام:** ١٤٤٥/٠٤/١١ **تاريخ القبول:** ١٤٤٥/١١/٠٤	تعتبر مسألة ليلة القدر من أهم تعاليم القرآن. يتناول هذا البحث بالمنهج الوصفي ـ التحليلي، المدى الزمني وموضع نزول الملائكة و الروح في ليلة القدر من وجهة نظر تفاسير الفرقين. والمسألة الأساسية في هذا البحث هي وجود أو عدم وجود ليلة القدر قبل الإسلام واستمرارها أو عدم استمرارها بعد وفاة النبيﷺ و تبيين مكان نزول الملائكة والروح فى ليلة القدر. والجواب على هذا السؤال، فبالإضافة إلى تحديد مدة ليلة القدر، يوضح موقف الحجج إلاهية و وفقاً لنتائج البحث فإن ليلة القدر، خلافاً لرأي بعض المفسرين، لم تنفرد بعصر النبي بل كانت موجودة قبل الإسلام وتستمر إلى يوم القيامة في شهر رمضان من كل عام، وتتنزل الملائكة والروح بعد النبي في ليلة القدر على الإنسان الكامل؛ أي الإمام المعصوم، القريب روحياً من أفق النبوة ومصدر الوحي والإلهام.
الألفاظ المفتاحية	ليلةالقدر، موضع نزول الملائكة، تقدير الأمور، مهبط الروح.
الاقتباس:	تجري، محمدعلي و طاهره رحيمي پور (١٤٤٥). المدى الزمني وموضع نزول الملائكة والروح فى ليلة القدر في تفاسير الفرقين. *مجلة دراسات تفسيرية*. ١٥ (١)، ٧٤ ـ ٤٧. DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.41
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/15.57.41
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، بهار ۱۴۰۳، شماره ۵۷

گستره زمانی و محل نزول ملائکه و روح در شب قدر در تفاسیر فریقین

محمدعلی تجری[۱] / طاهره رحیمی‌پور[۲]

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول).
tajari@qom.ac.ir

۲. کارشناس ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، گرایش تفسیر اثری، دانشگاه قم، قم، ایران.
tahereh.rahimipour@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

(۶۸ ـ ۴۷)

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۸/۰۵

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۲/۲۴

واژگان کلیدی
شب قدر، محل نزول ملائکه، لیلة القدر، تقدیر امور، مهبط روح.

استناد:
تجری، محمدعلی و طاهره رحیمی‌پور (۱۴۰۳). گستره زمانی و محل نزول ملائکه و روح در شب قدر در تفاسیر فریقین. *مطالعات تفسیری*. ۱۵ (۱)، ۷۴ ـ ۴۷. DOI: https://doi.org/10.22034/15.57.41

کد DOI:
https://doi.org/10.22034/15.57.41

ناشر:
دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

چکیده

مسئله شب قدر، از مهم‌ترین آموزه‌های قرآنی است. این مقاله با روش توصیفی ـ تحلیلی، به بررسی گستره زمانی و محل نزول و مهبط ملائکه و روح در شب قدر از نگاه تفاسیر فریقین می‌پردازد. مسئله اصلی این پژوهش وجود یا عدم وجود شب قدر قبل از اسلام و استمرار یا عدم استمرار آن بعد از رحلت پیامبرﷺ و تبیین محل نزول ملائکه و روح در شب قدر است. پاسخ به این مسئله افزون بر مشخص نمودن گستره زمانی شب قدر، جایگاه حجج الهی را روشن می‌سازد. بر اساس یافته‌های پژوهش، شب قدر بر خلاف تصور برخی مفسران، منحصر به عصر پیامبر اسلامﷺ نبوده؛ بلکه قبل از اسلام وجود داشته و تا روز قیامت در ماه رمضان هر سال استمرار دارد و ملائکه و روح بعد از پیامبرﷺ در شب قدر بر انسان کامل؛ یعنی امام معصومؑ که از جهت روحی به افق نبوت و سرچشمه وحی و الهام نزدیک است، نازل می‌شوند.

طرح مسئله

آیاتی از قرآن کریم بر وجود شب قدر دلالت دارد؛[۱] شب قدر با توجه به آیه نخست سوره قدر و آیه ۱۸۵ سوره بقره در ماه مبارک رمضان است. این شب به آن جهت شب قدر نامیده شده که از قدر و ارزش و منزلت والایی برخوردار است و در آن شب تقدیر امور می‌شود. مسئله‌ای که این نوشتار بدان می‌پردازد، آن است که آیا شب قدر پیش از اسلام نیز وجود داشته است یا با ظهور اسلام و نزول قرآن کریم به وقوع پیوسته است؟ به‌عبارت دیگر آیا شب قدر اختصاص به امت اسلام دارد یا فرا گیر بوده و برای امت‌های پیشین نیز وجود داشته است؟ آیا شب قدر در عصر پیامبرﷺ تنها یک شب بوده یا در هر سال رخ داده است؟ آیا بعد از رحلت پیامبرﷺ نیز شب قدر استمرار یافته است؟ و بالأخره فرودگاه ملائکه و روح در این شب کجاست؟ حقیقت آن است که در پاسخ به هر یک از پرسش‌های یادشده، نظر واحد و یکسانی در میان مفسران وجود ندارد.[۲]

اکنون این مقاله در صدد بررسی این موضوع در تفاسیر فریقین و یافتن پاسخ به این سؤال‌ها بر پایه شواهد قرآنی و روایی است.

شب قدر پیش از اسلام

در خصوص این موضوع در میان مفسران دو دیدگاه مطرح است؛[۳] عده‌ای معتقدند شب قدر قبل از اسلام وجود داشته است. برای نمونه استاد مطهری به طرح این دیدگاه پرداخته و می‌نویسد: «هر پیغمبری که آمده، شب قدر وجود داشته».[۴] آیت‌الله طالقانی نیز به وجود شب قدر از ابتدای خلقت اشاره نموده و عنوان لیلة القدر را پیش از نزول قرآن دانسته است.[۵] محمدی ری‌شهری نیز قائل به وجود شب قدر پیش از اسلام بوده و می‌نویسد: «... شب قدر، ویژه زمان نزول قرآن و دوران پیامبرﷺ نیست و از آغاز آفرینش انسان بوده ...».[۶]

---

۱. قدر / ۱ به بعد، دخان / ۳ و بقره / ۱۸۵.

۲. برای نمونه بنگرید به: طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۱۹۹ و ج ۱۰، ص ۷۸۶؛ ابن‌کثیر، ***تفسیر القرآن العظیم***، ج ۸، ص ۴۲۸؛ میبدی، ***کشف الاسرار***، ج ۱۰، ص ۵۵۹؛ سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۶، ص ۳۷۳؛ آلوسی، ***روح المعانی***، ج ۱۵، ص ۴۲۲؛ مجلسی، ***بحار الأنوار***، ج ۲۵، ص ۹۸؛ محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ۲۴۷؛ مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۲؛ طالقانی، ***پرتوی از قرآن***، ج ۴، ص ۲۰۴؛ ملکی میانجی، ***مناهج البیان***، ج ۳۰، ص ۶۰۰.

۳. میبدی، ***کشف الاسرار و عدة الابرار***، ج ۱۰، ص ۵۵۹.

۴. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۲.

۵. طالقانی، ***پرتوی از قرآن***، ج ۴، ص ۲۰۴.

۶. محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ۲۴۷.

ظاهر عبارت تفسیر ***من وحی القرآن*** که به استناد آیه: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ»[۱] شرافت شب قدر را ذاتی و آن را رخدادی پیش از نزول قرآن می‌داند نیز، گویای همین دیدگاه است.[۲] از مفسران اهل‌سنت نیز عده‌ای معتقدند شب قدر، قبل از نزول قرآن وجود داشته و با نزول قرآن در چنین شبی بر شرافت و منزلت آن افزوده شده است،[۳] اما برخی منکر وجود شب قدر پیش از اسلام هستند. آنان شب قدر را از مواهب الهی بر امت اسلام می‌دانند. در میان علمای شیعه، آیت‌الله مکارم شیرازی و صاحب ***اطیب البیان*** چنین اعتقادی دارند.[۴] از مفسران اهل‌سنت، آلوسی بر این نظر پای فشرده و بر آن اصرار ورزیده است.[۵]

۱. شواهد وجود شب قدر پیش از ظهور اسلام

برای دیدگاه نخست شواهد ذیل را می‌توان ذکر نمود:

۱. سید بن طاووس روایتی از پیامبر اکرمﷺ نقل می‌کند که از آن به وضوح استفاده می‌شود شب قدر در زمان حضرت موسیؑ وجود داشته و خدای متعال، نائل شدن حضرت موسیؑ به مقامات و خواسته‌هایش را، منوط به درک شب قدر دانسته است.[۶] از پاسخ پروردگار به تقاضای حضرت موسیؑ مبنی بر اینکه خواسته‌هایش را در شب قدر بجوید، به‌دست می‌آید این شب در آن زمان نیز وجود داشته است.

۲. کلینی حدیثی طولانی از امام جوادؑ نقل نموده که در بخش‌هایی از آن چنین آمده است:

> خدایﷻ شب قدر را در همان ابتدای آفرینش پدید آورد و در آن شب، نخستین پیغمبر و نخستین وصیی (= آدم و هبة الله) را که باید می‌بود آفرید [وجود آنها را مقدر ساخت] ... باید از شروع آفرینش زمین تا پایان جهان حجتی بر اهل زمین باشد که خداوند متعال تفسیر و تفصیل امور را در آن شب معهود برکسی از بندگانش که دوست دارد نازل می‌کند و به خدا سوگند در شب قدر جبرئیل و فرشتگان آن امر را برای آدمؑ فرود آوردند و به خدا سوگند آدم از دنیا نرفت مگر اینکه جانشینی داشت و امر خداوند پس از آدمؑ در شب قدر برای همه پیامبران می‌آمد و آن را برای جانشین بعد از او نیز مقرر می‌کرد ... .[۷]

---

۱. دخان / ۳.
۲. ر. ک: فضل‌الله، ***من وحی القرآن***، ج ۲۴، ص ۳۵۱.
۳. ابن‌عاشور، ***التحریر و التنویر***، ج ۲۵، ص ۳۰۸.
۴. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۲۷، ص ۱۹۰؛ طیب، ***اطیب البیان***، ج ۱۴، ص ۱۷۹.
۵. آلوسی، ***روح المعانی***، ج ۱۵، ص ۴۲۱.
۶. ابن‌طاووس، ***إقبال الأعمال***، ج ۱، ص ۱۸۶.
۷. کلینی، ***الکافی***، ترجمه انصاریان، ج ۱، ص ۲۵۰.

دلالت این حدیث نیز بر وجود شب قدر از آغاز خلقت آدم‌ﷺ بسیار روشن است.

۳. طبرسی در ***مجمع البیان*** و دیگران در باره اینکه شب قدر کدام شب از شب‌های ماه رمضان است به عبادت حضرت ایوب‌ﷺ در بیست‌وسوم ماه رمضان اشاره کرده و می‌نویسد: «ایوب شب بیست‌وسوم را غسل می‌کرد و لباس پاک می‌پوشید و بر خاک پاک سجده می‌کرد».[۱] از این خبر نیز استفاده می‌شود که شب قدر در آن زمان نیز مطرح بوده و حضرت ایوب‌ﷺ به این منظور شب بیست‌وسوم را به عبادت می‌پرداخت.

۴. نووی در شرح ***صحیح مسلم*** به روایتی از پیامبرﷺ اشاره کرده و می‌نویسد: «بدان که شب قدر موجود و قابل رؤیت و تحقق است برای هر کس از فرزندان آدم که خدا بخواهد در هر سال از ماه رمضان ...».[۲]

۵. از جمله شواهد نظری، مکلف بودن انسان از ابتدای خلقت و سنت تدبیر و تقدیر امور انسان‌ها است که اختصاص به امت اسلام و عصری خاص ندارد و این خود می‌تواند دلیلی بر وجود شب قدر در همه زمان‌ها از جمله قبل از اسلام باشد. یکی از مفسران در این زمینه می‌نویسد: «از همان زمان که نوع آدمی مستعد فراگرفتن شریعت و قوانین گردید و به رشد و بلوغ رسیده و پیمبران و گیرندگان وحی و الهام در میان مردم برانگیخته شدند، لیلة القدری داشتند که اصول معارف و شریعت در آن مقدر گردیده ...».[۳] مؤید این نظر آن است که در برخی نقل‌ها آمده است که امت‌های پیشین برای درک شب قدر، آن را نه در خصوص ماه رمضان؛ بلکه در شب‌های سال جست‌وجو می‌کردند.[۴]

۲. شواهد عدم وجود شب قدر پیش از ظهور اسلام

شواهدی که برای دیدگاه عدم وجود شب قدر قبل از اسلام می‌توان اقامه نمود از این قرار است:

۱. در تفاسیر شیعه و اهل‌سنت، در شأن نزول آیه شریفه: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»[۵] به حدیثی از پیامبر اکرمﷺ درباره موهبت شب قدر به امت پیامبرﷺ و عدم اعطای این موهبت به پیشینیان اشاره شده است: «ان الله وهب لامتي ليلة القدر لم يعطها من كان قبلهم؛[۶] خداوند به امت من شب قدر را بخشیده و احدی از امت‌های پیشین از این موهبت برخوردار نبودند» این حدیث را از نظر دلالت می‌توان مهم‌ترین شاهد بر ادعای عدم وجود شب قدر در امت‌های پیشین شمرد.

---

۱. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۲۰۱.
۲. نووی، ***المنهاج***، ج ۸، ص ۶۶.
۳. طالقانی، ***پرتوی از قرآن***، ج ۴، ص ۱۹۷.
۴. ر. ک: میبدی، ***کشف الاسرار***، ج ۱۰، ص ۵۵۹.
۵. قدر / ۳.
۶. سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۶، ص ۳۷۲.

۲. برخی از مفسران ذیل سبب نزول سوره قدر، به نقل حدیثی پرداخته‌اند که در آن به برتری یک ساعت عبادت پیامبرﷺ در شب قدر، نسبت به عبادت انبیای بنی‌اسرائیل اشاره دارد: «رسولﷺ چهار عابد را نام برد که هشتاد سال خدای را پرستیدند، طرفة العینی در او عاصی نشدند: ایّوب و زکریّا و حزقیل و یوشع. صحابه را از آن عجب آمد. جبریل آمد و این سوره (قدر) آورد و باز نمود که یک ساعت عبادت تو بهتر است از هزار ماه عبادت ایشان».[۱] این دیدگاه در گزارش‌های نقل شده از برخی صحابه و تابعان نیز دیده می‌شود.

۳. در تفسیر ***روض الجنان*** و ***روح الجنان*** و غیر آن، نقلی از مجاهد به‌عنوان شاهد بر فضیلت عبادت در شب قدر بر عبادت هشتاد ساله مردان بنی‌اسرائیل در روز و قیام آنها در شب، ذکر شده است:

> رسولﷺ را گفتند ... در بنی‌اسرائیل هیچ‌کس را عابد نخواندندی تا هزار ماه تمام عبادت نکردی، خدای تعالی گفت: این نام امت تو را به یک شب حاصل شود.[۲]

۴. در نقلی دیگر عطاء از ابن‌عباس به فضیلت شب قدر بر پیامبر اکرمﷺ و امت ایشان، در مقابل هزار ماه جهاد بنی اسرائیلی که سلاح بر گردن گذارده و در راه خدا جهاد کند، اشاره نموده و چنین آمده است:

> برای پیغمبرﷺ یادآور شدند که مردی از بنی‌اسرائیل شمشیر و سلاح جنگ را بر گردن خود گذارده و هزار ماه در راه خدا جهاد کرد، پس پیغمبرﷺ از این عمل بسیار تعجّب نموده و آرزو کرد که ای کاش در امّت من هم چنین مردان موفّقی بودند ... پس خدا شب قدر را به او مرحمت نمود و فرمود، شب قدر بهتر است از هزار ماهی که اسرائیلی سلاح خود را بر گردنش گذارد در راه خدا جهاد کرد، برای تو و امّت تو بعد از تو تا روز قیامت در هر ماه رمضان.[۳]

۵. از انس بن مالک و نیز از ابن‌عباس نقل شده است که پیامبرﷺ عمر کوتاه امّت خود و عمل کم ایشان را به خداوند عرضه داشته و خداوند فضیلت شب قدر و پاداش عبادت در آن را برای امت، بهتر از هزار ماه بر سائر امم برشمرده است.[۴]

---

۱. رازی، ***روض الجنان و روح الجنان***، ج ۲۰، ص ۳۵۳؛ طبرانی، ***التفسیر الکبیر***، ج ۶، ص ۵۳۲؛ سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۶، ص ۳۷۱.

۲. رازی، ***روض الجنان و روح الجنان***، ج ۲۰، ص ۳۵۴.

۳. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۲۰۵؛ طبرانی، ***التفسیر الکبیر***، ج ۶، ص ۵۳۲؛ رازی، ***مفاتیح الغیب***، ج ۳۲، ص ۲۳۱؛ سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۶، ص ۳۷۱.

۴. رازی، ***مفاتیح الغیب***، ج ۳۲، ص ۲۳۱؛ ر. ک: طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۲۰۵.

ارزیابی و جمع‌بندی شواهد دو دیدگاه

آنچه ذکر شد مجموعه شواهدی است که از منابع فریقین برای دو دیدگاه می‌توان ذکر نمود؛ چنان‌که ملاحظه می‌شود برخی از روایات مثبِت وجود شب قدر قبل از اسلام و برخی روایات دیگر ـ حداقل از نظر بعضی ـ نافی آن است. حال در برابر این دو دسته از روایات چه باید گفت و چه باید کرد؟

آیا می‌توان یک دسته از این روایات را بر دسته دیگر ترجیح داد و آن را مقدم داشت؟ چنان‌چه معیار ترجیح اعتبار سند و منبع روایت باشد، باید گفت هر دو دسته روایات از نظر سند مرسل یا دارای سند ضعیف هستند؛ از این‌رو از جهت سند نمی‌توان برخی را بر بعض دیگر ترجیح داد. البته شماری از روایات دسته اول (= روایات مثبِت وجود شب قدر قبل از اسلام) در عین ضعف اسناد، در کتاب ***الکافی*** نقل شده که از معتبرترین مصادر روایی شیعه است.

اما از جهت متن به‌نظر می‌رسد تنافی و تعارض بین مفاد این دو دسته روایات بدوی و قابل رفع است؛ به‌عبارت دیگر تنافی و تعارض واقعی بین مفاد این دو دسته روایات وجود ندارد و لذا وجهی برای کنار گذاشتن یک دسته و ترجیح مفاد دسته دیگر نیست. بنابراین به‌نظر می‌رسد مناسب‌ترین راه، جمع دلالی بین این روایات است که امری ممکن و طریقی عقلایی و عرفی است و جمع دلالی بین آنها به این است که گفته شود شب قدر طبق روایات دسته اول از نخستین زمان آفرینش این جهان و قبل از دوران رسالت پیامبر اکرمﷺ وجود داشته و در امت‌های پیش از ما مورد توجه بوده است و بر اساس روایات دسته دوم باید گفت: خداوند با بعثت خاتم الانبیاﷺ و با نزول قرآن کریم در شب قدر، به این شب امتیازی ویژه بخشیده که در امت‌های گذشته سابقه نداشته است. در نتیجه مراد از روایات دسته دوم اختصاص امتیاز ویژه به شب قدر به برکت بعثت خاتم الانبیا حضرت محمد مصطفیﷺ و نزول قرآن مجید در این شب است، نه اختصاص شب قدر به امت اسلام و عدم وجود آن در امت‌های پیشین. به هر حال همان‌گونه که پیامبر خاتم بر پیامبران پیشین و قرآن کریم بر کتب آسمانی پیشین برتری دارد، شب قدری که قرآن کریم در آن نازل شده است و ظرف زمان نزول قرآن بوده، بر شب قدر امت‌های پیشین که از چنین امتیازی بر خوردار نبوده، برتری دارد و این وجه جمع بین این روایات است.

در ***تفسیر نمونه*** ظاهراً روایات دسته اول نادیده گرفته شده و بر اساس روایات دسته دوم، دیدگاه دوم (= عدم وجود شب قدر در امت‌های پیشین) پذیرفته شده است، در این تفسیر آمده است: صریح روایات متعددی این است که این (= وجود شب قدر) از مواهب الهی بر این امت (= امت اسلام) می‌باشد،[1] لکن به‌نظر می‌رسد این پاسخ جای تأمل دارد و قابل مناقشه است؛ زیرا در برابر این روایات، چنان‌که گذشت

---

۱. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۲۷، ص ۱۹۰.

روایات مخالف که صریح در وجود شب قدر برای پیامبران و امم پیشین است نیز وجود دارد، روایاتی که اعتبارات عقلی نیز آن را تأیید می‌کند. از این‌رو اگر نخواهیم روایات نافی را به دلیل ضعف سند و منبع و مخالفت با سنت تقدیر امور از آغاز خلقت بشر کنار گذاریم، باید بین این دو دسته روایات جمع نمود و جمع آن به همان است که ذکر شد؛ یعنی اگرچه شب قدر، قبل از اسلام و نزول قرآن وجود داشته اما با نزول قرآن کریم بر پیامبر خاتمﷺ در شب قدر، خیرات[۱] و برکات و مواهبی[۲] بر امت اسلام ارزانی شد که به امت‌های پیشین اعطاء نشده است. محمدی ری‌شهری، در نقد دیدگاه عدم وجود شب قدر قبل از اسلام، به تغییرناپذیری سنّت الهی اشاره نموده و می‌نویسد:

> قرآن کریم بارها تأکید کرده که سنّت الهی در تدبیر جهان، تغییرناپذیر است».[۳] از این‌رو، این سنت الهی که مربوط به تدبیر امور انسان‌ها و سرنوشت آنان است، همه امّت‌ها و اقوام گذشته و حال و آینده را در بر می‌گیرد ... پس، آنچه در تفسیر ***الدرّ المنثور***، از پیامبرﷺ روایت شده که: خداوند، شب قدر را به امّت من بخشید و آن را به پیشینیان عطا نکرده بود»، علاوه بر ضعف سند، در برابر قرائن و دلایل گذشته، قابل اعتماد نیست.[۴]

استمرار یا عدم استمرار شب قدر پس از پیامبر اکرمﷺ

سؤال دیگر آن است که آیا با رحلت پیامبر اکرمﷺ شب قدر نیز پایان یافت یا آنکه پس از رحلت آن حضرت نیز استمرار دارد. قبل از پاسخ به این سؤال شایسته است به این نکته اشاره شود که از نظر مفسران شیعه و سنی جای تردید نیست که در دوران رسالت پیامبرﷺ شب قدر وجود داشته و قرآن کریم نیز در آن نازل شده است، اما در اینکه شب قدر در عصر رسالت، تنها یک بار بوده یا در هر سال تکرار شده؟ در بین عالمان اهل‌سنت ـ برخلاف عالمان شیعه ـ وحدت‌نظر وجود ندارد. بیشتر مفسران اهل‌سنت همچون عموم مفسران شیعه معتقدند: رخداد شب قدر در عصر پیامبرﷺ مکرّر و هر ساله بوده است. به این دیدگاه در برخی تفاسیر همچون تفسیر ***کشف البیان***،[۵] ***روح البیان***[۶] اشاره شده است. ابن‌جریح نیز قائل به این دیدگاه است.[۷] نیز در تفسیر ***مجمع البیان*** به طرح این دیدگاه از جانب

---

۱. ر. ک: قدر / ۳.
۲. ر. ک: دخان / ۴.
۳. ر. ک: فاطر / ۴۳؛ اسراء / ۷۷؛ احزاب / ۳۸ و ۶۲؛ فتح / ۲۳.
۴. محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ۲۴۸.
۵. ثعلبی، ***الکشف و البیان***، ج ۱۰، ص ۲۴۹.
۶. بروسوی، ***روح البیان***، ج ۱۰، ص ۴۸۳.
۷. سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۱، ص ۱۹۰.

اهل‌سنت، اشاره شده است.[۱] شهید مطهری نیز آن را دیدگاه بسیاری از اهل‌تسنن برشمرده و می‌نویسد: «بسیاری از اهل‌تسنن گفته‌اند: شب قدر بیش از یک شب بوده، ولی اختصاص دارد به دوره پیغمبر اکرم؛ تا پیغمبر بود شب قدر در هر سالی بود، پیغمبر که رفت شب قدر هم رفت».[۲] البته این سخن استاد مطهری که بسیاری از اهل‌تسنن شب قدر را در عصر پیامبر بیش از یک شب می‌دانند، سخنی درست است، اما ادامه بیان ایشان مبنی بر اینکه بسیاری از آنان شب قدر را مختص به دوره پیامبرﷺ دانسته و معتقدند شب قدر پس از پیامبرﷺ وجود ندارد، مورد تردید است[۳] و با آنچه در تفاسیر اهل‌سنت مشاهده می‌شود ـ چنان‌که خواهد آمد ـ سازگاری ندارد.[۴]

اینک به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که آیا با رحلت آن حضرت، شب قدر نیز پایان یافت یا پس از رحلت نیز استمرار دارد؟ در این باره دو دیدگاه در میان مفسران و عالمان فریقین وجود دارد؛ یک دیدگاه آن است که شب قدر مختص به عصر پیامبرﷺ بوده و بعد از رحلت وی از بین رفته و استمرار ندارد؛ به گفته مصطفوی مترجم کتاب ***الکافی***، علامه مجلسی این دیدگاه را دیدگاه علماء عامه دانسته و در این باره می‌نویسد: «علماء عامه می‌گویند: نزول ملائکه و جبرئیل (در شب قدر) فقط در زمان پیغمبرﷺ بوده و پس از وفات آن حضرت قطع شده است».[۵] البته به قرینه عبارت مجلسی در ***مرآة العقول*** و نیز تصریح برخی از مفسران اهل‌سنت ـ که در پی می‌آید ـ باید گفت: این دیدگاه، دیدگاه برخی از عامه است و نه همه یا بیشتر آنان. در مقابلِ این دیدگاه، دیدگاه مورد قبول در میان مفسران و عالمان شیعه می‌باشد و آن این است که شب قدر را مختص عصر پیامبر اسلامﷺ نمی‌دانند و معتقدند که شب قدر بعد از پیامبرﷺ نیز، تا روز قیامت جاری است.[۶]

علامه مجلسی در این باره می‌نویسد:

> راجع به شب قدر میان امامیه خلافی نیست که بعد از پیغمبرﷺ تا انقراض دنیا شب قدر و فضیلتش باقی‌ست و در شب قدر هر سال ملائکه و روح نازل می‌شوند و بیشتر عامه همچنین معتقدند.[۷]

---

۱. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۱۰، ص ۷۸۶.
۲. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۲.
۳. ر. ک: مجلسی، ***مرآة العقول***، ج ۳، ص ۷۷؛ اشکوری، ***لاهیجی***، ج ۴، ص ۸۳۵.
۴. ر. ک: رازی، ***مفاتیح الغیب***، ج ۳۲، ص ۲۳۰؛ میبدی، ***کشف الاسرار***، ج ۱۰، ص ۵۵۹؛ قرطبی، ***الجامع لأحکام القرآن***، ج۲۰، ص ۱۳۵؛ ابن‌کثیر، ***تفسیر القرآن العظیم***، ج ۱۰، ص ۲۴۹.
۵. کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ۳۶۳.
۶. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۱۰، ص ۷۸۷؛ نیز ر. ک: مجلسی، ***مرآة العقول***، ج ۳، ص ۷۷.
۷. همان؛ کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ۳۶۰.

مکارم شیرازی نیز قائل به این دیدگاه بوده و در این زمینه می‌نویسد:

> شب قدر مخصوص به زمان پیغمبر اکرمﷺ و نزول قرآن مجید نبوده؛ بلکه امری است مستمر و شبی است مداوم که در همه سال تکرار می‌شود.[۱]

محمدی ری شهری نیز دراین‌باره می‌نویسد:

> شب قدر، ویژه زمان نزول قرآن و دوران پیامبرﷺ نیست؛ بلکه همیشگی است و تا پایان جهان و وجود انسان در آن نیز تداوم خواهد داشت.[۲]

میبدی از علمای اهل‌سنت این نظر را که شب قدر تا قیام قیامت، باقی است به همه اصحاب و علمای اسلام نسبت داده است.[۳] این انتساب گویای آن است که نظر مخالف، از نگاه میبدی نظری شاذ و نادر است. بغوی نیز در این زمینه عبارتی شبیه میبدی دارد، وی می‌نویسد: «**و عامة الصحابة و العلماء علي أنها باقية إلي يوم القيامة**».[۴] به گفته قرطبی و ثعلبی، ابوحنیفه نیز شب قدر را در تمام سال‌ها جاری می‌داند، اگرچه برخی هم نسبت مخالف به او داده‌اند.[۵] قرطبی خود نظرش را این‌گونه ابراز کرده: «صحیح آن است که آن باقی است و جمهور علماء نیز معتقدند شب قدر در هر سال وجود دارد».[۶] طبرانی نیز قائل به این است که شب قدر از بین نرفته و تا روز قیامت باقی است.[۷] فخر رازی آورده است:

> هرکه بگوید فضیلت آن به سبب نزول قرآن در آن است، می‌گوید شب قدر یک بار بوده و با پایان یافتن نزول قرآن، پایان یافته و اکثریت بر این هستند که شب قدر باقی است.[۸]

۱. شواهد استمرار شب قدر تا روز قیامت

شواهد در این زمینه در دو بخش ارائه می‌شود؛ شواهد قرآنی و شواهد روایی.

یک. شواهد قرآنی

گروهی از مفسران و صاحب‌نظران، به دو فعل «**تَنَزَّلُ و يُفْرَقُ**» در آیات «**تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ**

---

۱. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۲۷، ص ۱۸۴.
۲. محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ۲۴۷.
۳. ر. ک: میبدی، ***کشف الاسرار***، ج ۱۰، ص ۵۵۹.
۴. بغوی، ***معالم التنزیل***، ج ۵، ص ۲۸۳.
۵. ر. ک: قرطبی، ***الجامع لأحکام القرآن***، ج ۲۰، ص ۱۳۵؛ ثعلبی، ***الکشف و البیان***، ج ۱۰، ص ۲۴۹.
۶. قرطبی، ***الجامع لأحکام القرآن***، ج ۲۰، ص ۱۳۵.
۷. طبرانی، ***التفسیر الکبیر***، ج ۶، ص ۵۳۲.
۸. رازی، ***مفاتیح الغیب***، ج ۳۲، ص ۲۳۰.

رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ»[۱] و «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»،[۲] استناد کرده و به استمرار و دوام شب قدر تا روز قیامت رأی داده‌اند. علامه طباطبایی با استناد به دو آیه به استمرار شب قدر اشاره کرده و می‌نویسد: «از ظاهر جمله «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» با در نظر داشتن اینکه صیغه مضارع (یفرق) استمرار را می‌رساند، فهمیده می‌شود که شب مزبور همواره در روی کره زمین تکرار می‌شود و از ظاهر جمله «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» چنین برمی‌آید که مادامی که ماه رمضان در کره زمین تکرار می‌شود، آن شب نیز تکرار می‌شود».[۳] البته در مورد آیه دوم، بهتر بود علامه طباطبایی به‌جای استناد به جمله «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ»، به آیه شریفه «تَنَزَّلُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ» استناد می‌کرد. استاد مطهری نیز ضمن استدلال به دو آیه مذکور به جمله «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ»[۴] که بر استمرار دلالت دارد، اشاره نموده و می‌نویسد: «... قرآن فرمود: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» و نفرمود: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ كانَ خَيْرا مِنْ الْفِ شَهْرٍ» (شب قدر بهتر بود از هزار ماه)، درحالی‌که اگر شب قدر فقط یک شب در زمان گذشته بود باید این‌طور می‌گفت».[۵] آیت الله مکارم شیرازی پس از استناد به آیه ۴ سوره قدر (= فعل مضارع تنزل) می‌نویسد: «تعبیر به جمله اسمیه «سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ»[۶] که نشانه دوام است نیز گواه بر این معناست».[۷] محمدی ری‌شهری نیز می‌نویسد: «جمله اسمیه «سَلامٌ هِيَ حَتَّي مَطْلَعِ الْفَجْرِ» آن شب تا دمیدن سپیده ایمن است، مفهوم تداوم دارد».[۸] ناگفته نماند مطابق برخی روایات، ائمه علیهم‌السلام نیز از فعل مضارع «تنزل» در آیه ۴ سوره قدر و «یفرق» در آیه ۴ سوره دخان، استمرار شب قدر را استفاده نموده‌اند.[۹]

بنابراین در یک جمع‌بندی باید گفت: علاوه بر دلالت فعل یفرق در آیه: «فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» بر استمرار شب قدر، در خود سوره قدر نیز شواهد متعدد بر این دیدگاه وجود دارد؛ همچون کاربست فعل مضارع «تنزل»، جمله خبری «خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» و جمله اسمیه «سَلامٌ هِيَ حَتَّي مَطْلَعِ الْفَجْرِ».

---

۱. قدر / ۴.
۲. دخان / ۴.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۸، ص ۱۹۷.
۴. قدر / ۳.
۵. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۲
۶. قدر / ۵.
۷. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۲۷، ص ۱۹۰.
۸. محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ص۲۴۷ ـ ۲۴۸.
۹. ر. ک: طبرسی، ***الإحتجاج***، ج ۱، ص ۲۵۲؛ مجلسی، ***بحار الأنوار***، ج ۹۰، ص ۱۱۸.

دو. شواهد روایی

از سوی دیگر روایات فراوانی مؤید استمرار شب قدر تا روز قیامت است که برای نمونه به ذکر چند روایت بسنده می‌شود:

۱. از روایت نسبتاً طولانی که مشتمل بر گفتگوی پیامبرﷺ با ابوبکر و عمر درباره سوره قدر است به‌روشنی استفاده می‌شود که آن حضرت شب قدر را پس از خود باقی می‌دانست.[۱]

۲. ابوذر گوید: «گفتم یا رسول اللهﷺ شب قدر شبی است که بر عهد پیامبران بود، پس وقتی آنها از دنیا رفتند آن شب برداشته شد؟ یا آن‌که تا قیامت باقی است؟ آن حضرت فرمود: نه بلکه آن هست تا روز قیامت».[۲] گفتنی است از این روایت افزون بر استمرار شب قدر تا قیامت، نکته دیگری نیز استفاده می‌شود و آن وجود شب قدر در دوران پیامبران پیشین است؛ زیرا پیامبرﷺ با رد ننمودن ادعای ابوذر مبنی بر وجود شب قدر در دوران پیامبران، در واقع سخن او را تأیید فرمود.

۳. حُمران از امام باقرؑ درباره این سخن خداوند عزّوجلّ [که فرموده است]: **إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُّبَارَكَةٍ**؛ سؤال کرد. حضرت فرمود: «آری! منظور شب قدر است که در هر سال در ده شب پایانی ماه رمضان است و قرآن در آن شب نازل شده است ...».[۳]

۴. در حدیثی دیگر از ابوجعفر ثانی امام جوادؑ روایت شده که امیرمؤمنانؑ به ابن‌عباس فرمود: «**إِنَّ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي كُلِّ سَنَةٍ**؛ به‌راستی که شب قدر در هر سال است».[۴]

۵. داود بن فَرقد گوید: از مردی شنیدم که از امام صادقؑ در مورد شب قدر پرسید: آیا شب قدر در گذشته بود یا در هر سال هست؟ امام صادقؑ به او فرمود: «**إِنَّهَا بَاقِيَةٌ إِلَي يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَنَّهَا لَوْ رُفِعَتْ لَارْتَفَعَ الْقُرْآن**؛ شب قدر تا روز قیامت باقی است، زیرا اگر آن برداشته شود، قرآن نیز برداشته می‌شود».[۵] محمدی ری‌شهری درباره ملازمه این دو و در نتیجه استمرار شب قدر، چنین می‌نویسد: «شب قدر، ظرف نزول قرآن است و ظرف باید پیش از مظروف وجود داشته باشد.»[۶] اما به نظر می‌رسد سخن یادشده ناتمام است؛ زیرا اولاً لازمه وجود ظرف برای مظروف، تقدم زمانی ظرف بر مظروف نیست، ثانیاً بر فرض که به تعبیر ایشان ظرف باید قبل از مظروف وجود داشته باشد، آیا لازمه آن لزوم استمرار ظرف پس از

---

۱. کلینی، ***الکافی***، ترجمه انصاریان، ج ۱، ص ۲۴۹.
۲. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۱۹۹؛ مجلسی، ***بحار الأنوار***، ج ۲۵، ص ۹۸.
۳. صدوق، ***من لا یحضره الفقیه***، ج ۲، ص ۱۵۸؛ همو، ***ثواب الأعمال***، ص ۶۷.
۴. کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ۲۴۷.
۵. صدوق، ***علل الشرائع***، ج ۲، ص ۳۸۸؛ کلینی، ***الکافی***، ج ۴، ص ۱۵۸.
۶. محمدی ری‌شهری، ***ماه خدا***، ج ۲، ص ۲۴۷.

تحقق مظروف است؟ به‌عبارت دیگر مفاد روایت مذکور، ملازمه بین بقاء شب قدر و بقاء قرآن است، به این معنا که اگر شب قدر برداشته شود، قرآن کریم نیز برداشته می‌شود و این مفاد متفاوت از استظهار ایشان مبنی بر وجود لزوم ظرف (شب قدر) قبل از مظروف (نزول قرآن) است.

۶. امام جوادؑ در روایت دیگری فرمود: «فرمانش چنین اقتضا کرد که در هر سال شبی وجود داشته باشد که در آن شب تفسیر و تفصیل امور تا به مانند چنان شبی در سال آینده فرود آید».[۱]

۷. در روایتی که کلینی از امام سجادؑ نقل می‌کند آن حضرت عقیده به پایان یافتن شب قدر با رحلت پیامبر و عدم استمرار آن بعد از آن حضرت را مصداق نوعی فتنه و ارتجاع و واپس‌گرایی و انقلاب علی اعقاب دانسته است.[۲]

در منابع اهل‌سنت نیز روایاتی در این زمینه وجود دارد، برای نمونه:

۱. ابن‌کثیر در تفسیرش از سنن ابوداود در باب «بیان اینکه شب قدر در هر ماه رمضانی است»، روایتی را با سند خود از عبدالله بن عمر از پیامبرﷺ این‌گونه نقل می‌کند: «سؤال شد از رسول‌اللهﷺ و من شنیدم که آن (شب قدر) در هر ماه رمضان است» ابن‌کثیر تصریح می‌کند که رجال سند این روایت جزء ثقات هستند.[۳]

۲. ابوذر گوید: «گفتم یا رسول اللهﷺ شب قدر شبی است که بر عهد پیامبران بود، پس وقتی آنها از دنیا رفتند آن شب برداشته شد؟ یا آن‌که تا قیامت باقی است؟ آن حضرت فرمود: نه بلکه آن هست تا روز قیامت».[۴] گفتنی است این روایت چنان‌که گذشت، در منابع شیعی نیز نقل شده است.[۵]

۳. ابن‌مسعود نیز در این باره می‌گوید: «دقیقاً مشخص نیست شب قدر کدام شب است لذا اگر کسی تمام شب‌های سال را به عبادت بپردازد، شب قدر را درک کرده است، چون بالأخره یکی از شب‌های سال شب قدر است».[۶] از این سخن ابن‌مسعود برمی‌آید که ایشان شب قدر را بعد از پیامبرﷺ نیز باقی می‌داند. ضمن اینکه این روایت در منابع شیعی نیز نقل شده است. بنابراین بر اساس روایات فراوان که به برخی از آنها اشاره شد، تردیدی نیست که شب قدر ویژه عصر پیامبرﷺ نبوده؛ بلکه بعد از پیامبرﷺ نیز در ماه رمضان هر سال رخ می‌دهد.

---

۱. کلینی، ***الکافی***، ترجمه انصاریان، ج ۱، ص ۲۵۰.
۲. ر. ک: کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ص۲۴۸ ـ ۲۴۹؛ استرآبادی، ***تأویل الآیات***، ص ۷۹۵.
۳. ابن‌کثیر، ***تفسیر القرآن العظیم***، ج ۸، ص ۴۳۰.
۴. سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۶، ص ۳۷۳؛ ثعلبی، ***الکشف و البیان***، ج ۱۰، ص ۲۴۹.
۵. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۲۷، ص ۱۹۹؛ رازی، ***روض الجنان و روح الجنان***، ج ۲۰، ص ۳۴۵.
۶. ثعلبی، ***الکشف و البیان***، ج ۱۰، ص ۲۴۹؛ قرطبی، ***الجامع لأحکام القرآن***، ج ۲۰، ص ۱۳۵.

نسبتی ناروا

از آنچه گذشت دانسته می‌شود که نسبت دادن برداشته شدن شب قدر پس از پیامبر به شیعه توسط برخی مفسران اهل‌سنت کاملاً بی‌اساس و خلاف عقیده قاطبه مفسران و عالمان شیعه و روایات آنان است. ابن‌کثیر دمشقی متاسفانه چنین نسبتی را به برخی از شیعیان داده است. به گفته وی برخی از طوایف شیعه گمان می‌کنند شب قدر بعد از پیامبرﷺ کلاً برداشته شده است. از نظر او آنان این مطلب را از این سخن پیامبر فهمیده‌اند که فرمود: «**فرفعت و عسي أن يكون خيرا لكم**» یعنی شب قدر برداشته شد و امید است که برایتان خیر باشد.[1] به‌نظر می‌رسد توجیهی برای این نسبت نیست، جز اینکه گفته شود: مراد ایشان از بعض طوایف شیعه، آن دسته از اهل‌سنت هوادار سقیفه است که معتقد به برتری امام علی‌ؑ بر عثمان و حتی بر شیخین هستند، اگرچه جانشینی بلافصل و منصوص آن حضرت را قبول ندارند. به گفته یکی از محققان تاریخ وقتی به تشیع اشاره می‌شود، باید روشن شود که آیا فرد یا جریان موردنظر، تشیع‌اش از نوع تفضیل امام علی‌ؑ بر عثمان است یا به‌معنای تشیع از نوع امامی آن. در کوفه شیعیان بسیاری بودند که فقط به‌معنای اول شیعه‌اند و از قضا بسیار علاقه‌مند به اهل‌بیتؑ هستند. بسیاری از آنان راویان فضائل امام علی‌ؑ و سایر اهل‌بیتؑ هستند. این افراد را نباید سنی اصطلاحی دانست، گرچه بسیاری از آنان به خلافت شیخین نیز معتقد باشند.[2]

محل نزول ملائکه و روح از منظر فریقین

درباره هبوط ملائکه و روح در شب قدر، عالمان شیعه اتفاق‌نظر دارند که این نزول در عصر رسالت بر پیامبر خدا و پس از آن حضرت بر ظرف وجودی حجت الهی و امام معصوم صورت می‌گیرد. در اینجا برای نمونه سخن تنی چند از عالمان و مفسران شیعه ذکر می‌شود:

کراجکی صاحب ***کنز الفوائد*** می‌نویسد:

> آیه با لفظ تنزل که مستقبل است و دلالت بر دوام دارد و نه با لفظ ماضی که تنها بر گذشته دلالت داشته باشد؛ گویای نزول همیشگی ملائکه و روح در شب قدر است و این حق است ... پس ناگزیر باید فردی باشد که ملائکه و روح امر حتمی را در شب قدر هر سال بر او فرود آورند (و عرضه نمایند)، در زمان پیامبرﷺ محل نزول در شب قدر ایشان بود و بعد از ایشان ملائکه و روح بر اوصیای وی فرود می‌آیند که نخستین آنان

---

۱. ابن‌کثیر، ***تفسیر القرآن العظیم***، ج ۸، ص ۴۲۹.

۲. ر. ک: جعفریان، ***تاریخ تشیع***، ص ۲۲.

امیرمؤمنان﷿ و آخرین آنان حضرت قائم﷿ است و اوست کسی که تا پایان دنیا ملائکه و روح بر او فرود می‌آیند چه آنکه زمین هرگز از حجت خدا خالی نخواهد بود و اوست حجت باقی‌مانده پروردگار تا روز قیامت.[۱]

استاد مطهری در این زمینه می‌نویسد: «شب قدر شب انسان کامل است، ملائکه بر قلب انسان فرود می‌آیند.»[۲] آیت‌الله طالقانی نیز در تأیید این نظر می‌نویسد: «تقدیر و تفسیر امور در لیلة القدر باید به امام نازل شود و در زمینه روحی او تحقق یابد».[۳]

صاحب ***مناهج البیان*** می‌نویسد:

... أن المنزل عليه هو ولي من أوليائه تعالي في الأرض فتنزل الملائكة و الروح علي ولي من أوليائه تعالي، فيتحمل هذا الولي المعظم العلم بما يجري في العالم من الحوادث إلي سنة قابلة ... .[۴]

علامه حسن‌زاده آملی در ***ممد الهمم در شرح فصوص الحکم*** درباره اینکه در شب قدر ائمه﷿ محل نزول ملائکه هستند، می‌نویسد: «لیلة القدر بنیه انسان کامل است؛ یعنی قلبی که عرش رحمان است و وسیع‌ترین قلب‌هاست»[۵] اما اهل‌سنت در تفاسیر خود، نزول ملائکه و روح به امر پروردگار را در شب قدر برای سلام رساندن به مؤمنان، شنیدن حمد و ثنا و اذکار و قرائت قرآن مؤمنان و نظایر آن دانسته‌اند.[۶] از نظر مفسران اهل‌تسنن ملائکه و روح به اذن پروردگار به زمین فرود می‌آیند تا حمد و ثنا و اذکار و قرائت قرآن مؤمنان را مشاهده کنند! در اینجا خوب است حاصل سخن صاحب ***مناهج البیان*** نقل شود که می‌نویسد: «نیک بنگر و از سخنان اینان ـ در فلسفه نزول ملائکه و روح در شب قدر ـ در شگفت بمان. به‌راستی از کجا استفاده کرده‌اند که ملائکه و روح برای این فرود می‌آیند که ثنا و قرائت قرآن مؤمنان را بشنوند؟! و چگونه آیه دلالت دارد بر اینکه آنان نازل می‌شوند تا بر مسلمانان سلام کنند؟ ... و چه لطفی است در فرود آمدن آنها به آسمان دنیا برای اهل این آسمان؟»[۷]

البته لازم به ذکر است برخلاف عموم مفسران سنی، اندک مفسرانی از آنان از نزول و تجلی ملائکه و روح در شب قدر بر نفس قدسی انسان کامل سخن به میان آورده‌اند. به گفته آنان انسان کامل در عصر

---

۱. مجلسی، ***بحار الأنوار***، ج ۲۵، ص ۹۸.
۲. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۳.
۳. طالقانی، ***پرتوی از قرآن***، ج ۴، ص ۱۹۶.
۴. ملکی میانجی، ***مناهج البیان***، ج ۳۰، ص ۶۰۴.
۵. حسن‌زاده، ***ممد الهمم***، ص ۶۷۵.
۶. طبری، ***جامع البیان***، ج ۳۰، ص ۱۶۸؛ رازی، ***مفاتیح الغیب***، ج ۳۲، ص ۲۳۶.
۷. ر. ک: ملکی میانجی، ***مناهج البیان***، ج ۳۰، ص ۶۰۴.

رسالت که ملائکه و روح بر او فرود می‌آید، پیامبرﷺ است. مصطفی مراغی می‌نویسد:

«تنزل الملائكة و الروح فيها بإذن ربهم من كل أمر» أي تنزلت الملائكة من عالمها الروحاني حتي تمثلت لبصره صلي الله عليه و سلم، و تمثل له الروح (جبريل) مبلغا للوحي، و هذا التجلي علي النفس الكاملة كان بإذن ربهم بعد أن هيأه لقبوله ليبلغ عباده ما فيه الخير و البركة لهم.[۱]

قاسمی دمشقی نیز در این باره عبارتی شبیه عبارت مراغی دارد.[۲] گفتنی است اینان پنداشته‌اند نزول ملائکه و روح در شب‌های قدر که مفاد آیه ۴ سوره قدر است برای ابلاغ وحی الهی است و ظاهراً مراد آنها از ابلاغ وحی الهی نزول آیات قران کریم بر پیامبرﷺ است (بنگرید به تعبیر «مبلغا للوحی» در عبارت یادشده از مراغی) درحالی‌که تعبیر آیه شریفه «من کل امر» است، نه «مبلغا للوحی» و چقدر تفاوت است بین این دو تعبیر و بار معنایی این دو تعبیر. البته ممکن است کسی در مقام توجیه و تصحیح عبارت این دو مفسر بگوید مقصود این دو از ابلاغ وحی بر پیامبرﷺ در این شب، ابلاغ پیام الهی در تقدیر و تفریق امور است. در هر صورت چه این توجیه پذیرفته شود یا نشود اینک سؤال ما از این مفسران آن است که اگر طبق اعتراف شما نزول و تجلی ملائکه و روح در شب قدر بر نفس قدسی انسان کامل است و اگر به اعتراف شما نزول ملائکه و روح در این شب بعد از پیامبرﷺ نیز تداوم دارد، آن انسان کاملی که ملائکه و روح در شب قدر بر نفس قدسی او فرود می‌آیند و تجلی می‌کنند، کیست؟ این پرسشی است که در تفاسیر آنان پاسخی برای آن یافت نشد و این است سرّ اینکه امامان اهل‌بیتﷺ به شیعیان خود سفارش کرده‌اند با منکران امر امامت با آیات سوره قدر و دخان احتجاج کنند، طبق برخی روایات، آیات سوره قدر، حجت خدای تبارک و تعالی بر مردم پس از رسول خداﷺ و دلیلی استوار بر مذهب و بیان‌گر دانش اهل بیتﷺ است، چرا که این سوره بیانگر شب قدر است و در شب قدر به اذن پروردگار ملائکه و روح بر آنان نازل و کل امر و علوم پنهان از جانب پروردگار بر آنها آشکار می‌شود.[۳]

اکنون به دلایل و شواهد قرآنی، روایی و عقلی ـ عرفانی دیدگاه مذکور اشاره می‌شود.

۱. شواهد قرآنی

با استفاده از آیاتی چند از قرآن کریم، بر نزول ملائکه و روح در شب قدر، بر امام معصوم، استدلال شده است.[۴]

---

۱. مراغی، ***تفسیر المراغی***، ج ۳۰، ص ۲۰۹.
۲. ر. ک: قاسمی، ***محاسن التأویل***، ج ۹، ص ۵۱۷.
۳. ر. ک: کلینی، ***الکافی***، ترجمه انصاریان، ج ۲، ص ۵۷؛ مجلسی، ***مرآة العقول***، ج ۳، ص ۸۷.
۴. قدر / ۵ ـ ۴؛ دخان / ۴؛ شعراء / ۱۹۴ ـ ۱۹؛ آل‌عمران / ۱۴۴؛ انفال / ۲۵.

۱. علامه مجلسی درباره ساری و جاری بودن نزول ملائکه و روح بعد از پیامبرﷺ به آیه ۴ سوره دخان استناد کرده، می‌نویسد:

... مراد به امر محکم، امر معلوم یقینی است که حتمی و واقعی باشد و در شب قدر نازل می‌شود و لازم است که در زمین عالِمی باشد که آن امر واقعی را بداند وگرنه انزال آن فائده‌ای ندارد و آن عالم هم جز امام معصومی که از جانب خدا مؤید است، نباشد.[۱]

۲. استاد مطهری نیز با استناد به آیات ۱۹۳ و ۱۹۴ سوره شعراء می‌نویسد:

ملائکه (و روح) بر قلب انسان فرود می‌آیند، تا انسانی روی زمین نباشد که در این مرحله و دارای آن درجه از کمال باشد که ملائکه بر قلب او فرود بیایند، اصلا فرود آمدن ملائکه معنا ندارد.[۲]

۳. امام صادقؑ با استناد به آیات ۴ و ۵ سوره قدر، از جدّ خود امام سجادؑ این چنین نقل فرموده است:

... «در آن شب فرشتگان و جبرئیل به اجازه پروردگارشان برای هر مطلبی نازل می‌شوند» ... اگر شب قدر بعد از پیغمبرﷺ از میان نرفته ناچار برای خدایﷻ در آن شب امری لازم است (که فرود آید) و چون به امر اعتراف کردند، چاره‌ای نیست جز اینکه صاحب‌الامر هم باشد.[۳]

۴. امام سجادؑ با استناد به آیات ۲۵ سوره انفال «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً ...» و آیه ۱۴۴ سوره آل‌عمران «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ ...» عقیده به پایان یافتن شب قدر با رحلت پیامبرﷺ و عدم استمرار آن بعد از آن حضرت را مصداق نوعی فتنه و ارتجاع و واپس‌گرایی و انقلاب علی اعقاب دانسته است.[۴]

۵. امام جوادؑ با استناد به آیه شریفه: «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»[۵] و در توضیح آن فرمود:

همانا سال به سال در شب قدر تفسیر و بیان کارها بر ولی امر (امام زمان) نازل می‌شود، در آن شب امامؑ درباره کار خودش چنین و چنان دستور می‌گیرد و راجع به کار مردم هم به چنین و چنان مأمور می‌شود ... .[۶]

---

۱. کلینی، ***الکافی***، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۳۶۱؛ مجلسی، ***مرآة العقول***، ج ۳، ص ۷۹.
۲. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۳.
۳. کلینی، ***الکافی***، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۳۶۱؛ استرآبادی، ***تأویل الآیات***، ص ۷۹۴.
۴. ر. ک: کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ص۲۴۸ ـ ۲۴۹؛ استرآبادی، ***تأویل الآیات***، ص ۷۹۵.
۵. دخان / ۴.
۶. کلینی، ***الکافی***، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۳۶۰.

۲. شواهد روایی

روایات متعددی در منابع مختلف در باب نـزول ملائکـه در شـب قـدر بـر حجـت الهـی، بعـد از رحلـت پیامبرﷺ نقل شده است.

۱. امام باقرؑ فرمود: «شب قدر بر ما پنهان نیست؛ زیرا فرشتگان در آن شب به گِرد ما پرواز می‌کنند».[۱]

۲. نیز از آن حضرت روایت شده است: «چگونه شب قدر را نشناسیم، درحالی‌که ملائک در آن شب، بر گِرد ما طواف می‌کنند».[۲]

۳. کلینی روایتی از امام جوادؑ بدین مضمون نقل کرده است: ... مأموریت دریافت اوامر الهی از جانب خدای متعال در شب قدر توسط امام هر عصر و زمان است. امام هر عصر جزئیات وظایف خویش و امور مربوط به آدمیان را در هر سال، از خداوند به‌طور مبسوط دریافت می‌کند.[۳]

۴. همچنین امام جوادؑ با اشاره به تداوم و استمرار سنت خداوند، از ابتدای خلقت عالم تا روز رستاخیز، وجود حجت را برای نزول و اجرای برنامه رهبری خلق، ضروری برشمرده و ایشان را پیامبران، رسولان و محدَّثان (به فتح دال) معرفی فرموده و زمین را هیچ‌گاه از حجت الهی خالی نمی‌دانند.[۴]

۵. از امام صادقؑ نقل شده است: «در شب قدر هر امر محکم و استواری، از جانب خداوند مقدر و معلوم شده و به صاحب زمین که امام زمانؑ می‌باشد، القاء می‌شود».[۵]

۶. امام‌صادقؑ به نقل از امام‌باقرؑ نزول امر الهی را در شب‌قدر، بر والیان بعد از پیامبرﷺ که از طرف خداوند معین شده‌اند ذکر کرده و این والیان را، امیرمؤمنانؑ و یازده نفر امامان محدَّث از صلب ایشان برشمرده‌اند.[۶]

۷. امام صادقؑ در پاسخ به سؤال داود بن فرقد درباره آیات سوره قدر؛ صاحب امر در شب قدر را محل نزول ملائکه بر ایشان، برای افاضه امور سال از هر امری از زمان غروب خورشید تا طلوع آن معرفی نموده‌اند.[۷]

چنان‌که مشاهده می‌شود روایات ـ که در این زمینه زیاد است و در این مقال به برخی از آنها اشاره شده است ـ به‌صراحت گویای نزول ملائکه و روح در شب قدر پس از پیامبرﷺ، بر اوصیای او که صاحبان امر هستند، می‌باشد.

---

۱. قمی، ***تفسیر القمی***، ج ۲، ص ۲۹۰؛ صفار قمی، ***بصائر الدرجات***، ج ۱، ص ۲۲۱.
۲. قمی، ***تفسیر القمی***، ج ۲، ص ۴۳۲.
۳. کلینی، ***الکافی***، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۳۶۰.
۴. همان، ص ۳۶۷ ـ ۳۶۶.
۵. صفار قمی، ***بصائر الدرجات***، ج ۱، ص ۲۲۱.
۶. ر. ک: کلینی، ***الکافی***، ترجمه مصطفوی، ج ۱، ص ۳۵۹.
۷. ر. ک: صفار قمی، ***بصائر الدرجات***، ج ۱، ص ۲۲۰.

۳. شواهد نظری و عرفانی

۱. شهید مطهری مرتبه‌ای از تقدیر و اندازه‌گیری را روح و قلب انسان کامل می‌داند که با توجه به وقـوع شب قدر در هر سال و گشایش درهای آسمان به روی زمین،[۱] ارتباط بین ملک و ملکوت را از راه وجـود امام دانسته و در این زمینه می‌نویسد: «روح انسان کامل، لوح تقدیر الهی است؛ یعنی در آنجا این نزول و این اندازه‌گیری [صورت می‌گیرد]».[۲]

۲. آیت‌الله طالقانی نیز با استناد به نظریه استمرار لیلة القدر چنین بیان داشته: «یکی از ادله محکمی که در روایات ما برای وجوبِ بودن امام و حجت در هر زمان آمده همین بقاء لیلة القدر است؛ زیرا تقدیر و تفسیر امور در لیلة القدر باید به امام نازل شود و در زمینه روحی او تحقق یابد.»[۳] نیز با تبیین مفهوم امر به‌معنای فرمان و اراده احداث و اطلاق آن به کار و حادثه قابل توجه ازاین‌جهت که انجام و مظهر همان فرمان و اراده می‌باشد، می‌نویسد: «این امر باید به کسانی نازل و تبین و تحکیم یا کشف شود که به افق نبوت نزدیک و پیوسته باشند»[۴] و «در سطح بالای این روح‌های مترقی و پیوسته، شخصیت معنوی امام است که نزدیک‌تر به سرچشمه وحی و الهامات و نخستین گیرنده امواج آیات می‌باشد».[۵]

۳. برخی از فلاسفه و عرفاء همگام با ظاهر آیات و نیز روایات، نزول ملائکه بر انسان کامل در شب قدر را مصداق نبوت انبائی می‌دانند. نبوت انبائی نقطه مقابل نبوت تشریعی است و باید بین دو نبوت تشریعی و انبائی تفاوت و تمیز قائل شد. نبوت تشریعی به رسول خاتم محمدﷺ پایان یافته است، از این‌رو حلال آن حضرت تا روز قیامت حلال است و حرام وی تا روز قیامت حرام است. امّا نبوت انبایی ـ که از آن در لسان آنان، گاه به نبوت عامه و نبوت تعریفی و نبوت مقامی نیز تعبیر می‌شود ـ همیشه تا ابد مستمر است و از این سفره ابدی همه نفوس مستعد بهره‌مند می‌شوند تا از وحی انبائی بشنوند.[۶] به هر حال اینکه امام علی‌ؑ در خطبه قاصعه فرموده: «من نور وحی و رسالت را می‌دیدم و بوی نبوّت را می‌بوییدم»[۷] نیز اینکه پیامبر اکرمﷺ به امام علی‌ؑ فرمود: «علی! تو آنچه را من می‌شنوم می‌شنوی، و آنچه را که من می‌بینم می‌بینی، جز اینکه تو پیامبر نیستی؛ بلکه وزیر من بوده و به راه خیر می‌روی»[۸]

---

۱. نبأ / ۱۹.
۲. مطهری، ***مجموعه آثار***، ج ۲۸، ص ۶۹۵.
۳. طالقانی، ***پرتوی از قرآن***، ج ۴، ص ۱۹۶.
۴. همان، ص ۲۰۰.
۵. همان، ص ۲۰۳.
۶. ر. ک: حسن‌زاده، ***ممد الهمم***، ص ۶۷۷.
۷. شریف رضی، ***نهج‌البلاغه***، ص ۳۹۹.
۸. همان.

و اینکه امام صادق‌علیه‌السلام فرمود: «کمترین شناخت امام این است که وی جز در درجه پیامبر، عِدل پیامبر و وارث وی است و طاعت امام، طاعت خدا و رسولش می‌باشد»[۱] و نیز روایت نقل‌شده در کتاب ***الکافی*** مبنی بر نزول جبرئیل بر فاطمه‌علیهاالسلام بعد از رحلت رسول خداصلی‌الله‌علیه‌وآله و خبر دادن از حوادثی که در آینده رخ خواهد داد،[۲] همه نه‌تنها گویای امکان نزول ملائکه بر حجج الهی است؛ بلکه گویای وقوع آن است.[۳]

نتیجه

بر پایه مطالب بیان شده مهم‌ترین نتایج این تحقیق عبارت است از:

۱. تقدیر امور از سنت‌های الهی حاکم بر هستی است و شب قدر نیز که شب تقدیر و تفریق و تفسیر امور است از آغاز خلقت بشر وجود داشته و آن‌گونه که برخی پنداشته‌اند، اختصاص به امت اسلام ندارد.

۲. مواهب و برکات و فیوضات و امتیازات ویژه که به برکت نزول قرآن کریم بر پیامبر خاتم‌صلی‌الله‌علیه‌وآله به پیروان قرآن در شب قدر ارزانی شده و اختصاص یافته و قابل دستیابی است، برای امت‌های پیشین نبوده است و این وجه جمع بین روایات نافی و مثبِت شب قدر قبل از اسلام، پس از اعتقاد به اصل وجود تقدیر امور از آغاز خلقت بشر به‌عنوان یکی از سنن الهی است.

۳. شب قدر در عصر پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله رخدادی هر ساله بوده است، نه آن‌چنان که برخی پنداشته‌اند تنها یک بار رخ داده باشد.

۴. پس از پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله نیز شب قدر استمرار داشته و تا پایان خلقت هر سال رخ خواهد داد. پایان یافتن شب قدر با رحلت پیامبر اسلام‌صلی‌الله‌علیه‌وآله پنداری مردود و برخلاف شواهد قرآنی، روایی و اعتبارات عقلی است.

۵. نسبتی که در برخی از تفاسیر اهل‌سنت به شیعه داده شده مبنی بر اینکه شیعه معتقد به برداشته شدن شب قدر بعد از پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله است، نسبتی بی‌اساس است و چنین اظهاراتی از هیچ یک از مفسران شیعه دیده نشده است.

۶. به عقیده شیعه و سنی در عصر پیامبرصلی‌الله‌علیه‌وآله مهبط ملائکه و روح در شب قدر، وجود مقدس پیامبر خداصلی‌الله‌علیه‌وآله و پس از آن حضرت بنابر اعتقاد شیعه وجود مقدس ولی امر و امام هر عصرعلیه‌السلام است و بر این مطلب شواهد قرآنی، روایی، عقلی و عرفانی وجود دارد.

---

۱. خزاز قمی، ***کفایة الأثر***، ص ۲۶۳.

۲. کلینی، ***الکافی***، ج ۱، ص ۲۴۰.

۳. ر. ک: حسن‌زاده، ***ممد الهمم***، ص ۶۸۰

منابع و مآخذ

- ***قرآن کریم.***
- ***نهج‌البلاغه*** (۱۳۷۹ ش). گردآوری شریف رضی. ترجمه محمد دشتی. قم: مشهور.
- ابن‌طاووس، علی بن موسی (۱٤۰۹ ق). ***إقبال الأعمال***. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- ابن‌عاشور، محمدطاهر (۱٤۲۰ ق). ***تفسیر التحریر و التنویر***. بیروت: مؤسسة التاریخ العربی.
- ابن‌کثیر، اسماعیل بن عمر (۱٤۱۹ ق). ***تفسیر القرآن العظیم***. بیروت: دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.
- استرآبادی، علی (۱٤۰۹ ق). ***تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة***. تحقیق استاد حسین ولی. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- اشکوری، محمد بن علی (۱۳۷۳ ش). ***تفسیر شریف لاهیجی***. تصحیح جلال‌الدین محدث. تهران: دفتر نشر داد.
- آلوسی، محمود بن عبدالله (۱٤۱۵ ق). ***روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی***. بیروت: دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.
- بروسوی، اسماعیل بن مصطفی (بی‌تا). ***تفسیر روح البیان***. بیروت: دار الفکر.
- بغوی، حسین بن مسعود (۱٤۲۰ ق). ***تفسیر البغوی المسمی معالم التنزیل***. تحقیق مهدی عبدالرزاق. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- ثعلبی، احمد بن محمد (۱٤۲۲ ق). ***الکشف و البیان***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۷ ش). ***تاریخ تشیع در ایران***. تهران: نشر علم.
- حسن‌زاده آملی، حسن (۱٤۱۸ ق). ***ممد الهمم در شرح فصوص الحکم***. ترجمه محمدحسین نائیجی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- خزاز قمی، علی بن محمد (۱٤۰۱ ق). ***کفایة الأثر***. قم: بیدار.
- رازی، ابوالفتوح حسین بن علی (۱٤۰۸ ق). ***روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن***. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (۱٤۲۰ ق). ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- سیوطی، جلال الدین (۱٤۰٤ ق). ***الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور***. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

- صدوق (ابن‌بابویه)، محمد بن علی (١٤٠٦ ق). ***ثواب الأعمال و عقاب الأعمال***. قم: دار الشریف الرضی.
- صدوق (ابن‌بابویه)، محمد بن علی (١٣٨٥ ش / ١٩٦٦ م). ***علل الشرائع***. قم: کتاب‌فروشی داوری.
- صدوق (ابن‌بابویه)، محمد بن علی (١٤١٣ ق). ***کتاب من لا یحضره الفقیه***. تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- صفار قمی، محمد بن حسن (١٤٠٤ ق). ***بصائر الدرجات فی فضائل آل‌محمّد***ﷺ. تحقیق و تصحیح محسن بن عباس‌علی کوچه باغی. قم: مکتبة آیةالله المرعشی النجفی.
- طالقانی، سید محمود (١٣٦٢ ش). ***پرتوی از قرآن***. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، سید محمدحسین (١٣٧٤ ش). ***المیزان فی تفسیر القرآن***. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرانی، سلیمان بن احمد (٢٠٠٨ م). ***التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم***. اردن ـ اربد: دار الکتاب الثقافی.
- طبرسی، احمد بن علی (١٤٠٣ ق). ***الإحتجاج علی أهل اللجاج***. تحقیق و تصحیح محمدباقر خرسان. مشهد: نشر مرتضی.
- طبرسی، فضل بن حسن (١٣٧٢ ش). ***مجمع البیان لعلوم القرآن***. تحقیق و تصحیح فضل‌الله یزدی طباطبایی و سید هاشم رسولی محلاتی. تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن (بی‌تا). ***مجمع البیان لعلوم القرآن***. ترجمه حسین نوری همدانی، تحقیق محمد مفتح، تهران: فراهانی.
- طبری، محمد بن جریر (١٤١٢ ق). ***جامع البیان فی تفسیر القرآن***. بیروت: دار المعرفة.
- طیب، عبدالحسین (١٣٦٩ ش). ***اطیب البیان فی تفسیر القرآن***. تهران: اسلام.
- فضل‌الله، سید محمدحسین (١٤١٩ ق). ***من وحی القرآن***. بیروت: دار الملاک.
- قاسمی، جمال‌الدین (١٤١٨ ق). ***محاسن التأویل***. تحقیق محمد باسل عیون سود. بیروت: دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.
- قرطبی، محمد بن احمد (١٣٦٤ ش). ***الجامع لأحکام القرآن***. تهران: ناصر خسرو.
- قمی، علی بن ابراهیم (١٣٦٣ ش). ***تفسیر القمی***. تحقیق طیب موسوی جزایری. قم: دار الکتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب (١٣٦٩). ***أصول الکافی***، ترجمه سید جواد مصطفوی. تهران: کتابفروشی علمیه اسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (١٣٩٧). ***أصول کافی***، ترجمه استاد حسین انصاریان. قم: دار العرفان.
- کلینی، محمد بن یعقوب (١٤٠٧ ق). ***الکافی***. تهران: دار الکتب الإسلامیة.

- مجلسی، محمدباقر (بی‌تا). ***بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار***ﷺ. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر (١٤٠٤ ق). ***مرآة العقول فی شرح أخبار آل‌الرسول***. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۳ ش). ***ماه خدا پژوهشی جامع درباره ماه مبارک رمضان از نگاه قرآن و حدیث***. با همکاری رسول افقی و جواد محدثی (مترجم). قم: دار الحدیث.
- مراغی، احمد مصطفی (بی‌تا). ***تفسیر المراغی***. بیروت: دار الفکر.
- مطهری، مرتضی (١٣٨٤ ش). ***مجموعه آثار***. آشنایی با قرآن (١٤ ـ ١٠). تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۱ ش). ***تفسیر نمونه***. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- ملکی میانجی، محمدباقر (١٤١٤ ق). ***مناهج البیان فی تفسیر القرآن***. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- میبدی، احمد بن محمد (۱۳۷۰). ***کشف الاسرار و عدة الابرار*** (معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری). تهران: امیرکبیر.
- نووی، أبوزکریا محیی‌الدین یحیی بن شرف (۱۳۹۲ ق). ***المنهاج شرح صحیح مسلم بن الحجاج***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.